

Језик и ћутање

George Steiner. LANGUAGE AND SILENCE, London, 1967.

Налазимо да је нужно да се упознамо са главним идејама ове збирке есеја пре него што бисмо је имали у преводу. Књига је занимљива за низ поља нашег интересовања. То је у ствари студија о значају језика, о језику и његовој околини, уз питање такође колико смо у дисконтинуитету са својим језиком, и онда, у исто време, колико смо отуђени од саме суштине живота, његове основе, његових основних вредности. Наравно намеће се затим и питање колико добијамо а колико губимо кроз развој савремене технологије.

Неопходно је због тога да се осврнемо на ову студију, јер је и ванредна опомена, како би то приметно богослов, опомена колико наше доба са толико сада благодетног економског или научног развоја може да изгуби ту благодат. Међутим, свет ипак може и мора да остане са њом како је планирано од почетка, према речима Христовим, да наш свет буде свет „живота и изобилја“. То може остати ако се Христос само разуме као РЕЧ према апостољу св. Јовану.

Без намере да нам све ово каже, у овој се студији са њеним ванредним аналитичким и емпиријским карактером баш то и наглашава — тај толико одлучан проблем: како емпиријски осетити значај Откривења. Понављамо, без посебне намере аутора ових есеја да нам то открије он нам то заиста показује — сав значај или смисао Откривења, или РЕЧИ, према апостољу св. Јовану, како се појављује као нужно за усвајање у нашем времену.

Аутор ове студије не пропатира религију, на против, али све што каже само по себи поздравља религију.

Треба да кажемо и то да уз читање ове добре књиге, јасних мисли

и запажања, морамо да се подсетимо уз њу још једне студије о религији и вери у нашем времену која почиње са оним познатим разговором, описан у једној од прича Х. Г. Велса, у којем се наглашава колико иза свега „мора да постоји заиста једно вјерују, једно основно тврђење, изражено језиком који није у супротности са реалностима које познајемо о овоме свету... Потребно нам је вјерују на модерном језику... а ми га не можемо да нађемо...“ Овакав разговор сведочи о културној кризи нашег времена, или духовној кризи нашег времена.

То је и проблематика ове студије есеја Жорж Штајнера. Али, уз веома оштре или сурове чињенице, са којима нас преко ове студије овај познати књижевни критичар упознаје, открива се пред нама и једна велика и светла перспектива, један нови период још јаснијег сагледавања нашег положаја у којем сада са више искуства знамо шта треба да чинимо. Због тога смо и изабрали ову студију, актуелних културних проблема нашег времена, да прикажемо како је лак следећи корак сазнања, шта је нужно да се учини, или, уколико не, то се опет открива, да уз нешто тежи напор опет то морамо да учинимо.

Сви проблеми у овој књизи од 450. страница своде се на питање о језику и политици, о језику и будућности књижевности, о притисцима тоталитаристичких лажи на језик, о притиску културног распадања на језик, о језику и другим системима знакова изражавања (музике, математике), и, коначно, о језику и ћутању.

Сва ова питања нужно морају да интересују богослова. То су питања нашег времена, а тесно везана за питања самог догматског система Цркве. Јер ако се иза свих ових пи-

тања налази језик, живот и снага језика, како нам каже аутор овог разматрања, а што значи и питање сложености постојања јединства „енергије света нашег друштва и културе“, онда не можемо прићи овим питањима без узимања у обзир и самог догматског система Цркве. На свој начин аутор то и сам признаје. Видећемо, принуђен је да цитира апостола Јована, да разматра историјски карактер саме личности Господа Исуса Христа, Светог писма, закључујући о историјској реалности ових проблема на основу савршенства језика који смо примили или који је развијен кроз писце или РЕЧ Светога писма.

Оно са чим се суочава модеран свет јесте опасност губитка језика. Све је веће или очигледније отуђење од речи. Ту је приписак тоталитаристичких лажи, али и технологије. „Гутембергова галасксија“ је у питању, јер се прилично нагласила, али сада прети опасност да из једне екстремне или сувише наглашене употребе речи, сувише штампане, сувише само визуелне, да се оде у другу крајност, да постане сувише аудитивна; као из такође сувише наглашене потребе за студијом система речи, лингвистике, са њеним свођењем на математику, да се оде у такву крајност да реч губи везу са енергијом смисла одакле се и рађа.

Налазимо се у једној ситуацији, како нам је описује Штајнер, у којој смо савим збуњени. Јер, незадовољни са језиком, као изражајним средством, то смо почели све више да осећамо, покушавамо са другим, са језиком математике, или језицима других симболичних нотација. Колико нас ти други језици задовољавају? Штајнер онда поставља питање: да не излазимо из „историјске ере примата вербалног изражавања, односно из класичног периода литерарног изражавања, и улазимо у фазу распада језика, у „постлингвистичке“ облике, и можда у делимично ћутање?

То би била основна теза ових есеја. Сигурни смо онда да је то и тема од посебне важности за богословска разматрања савремене ситуације културног развоја човека и свих опасности које вребају на том путу. Ово све утолико више јер читам у овој студији и о томе како су „варваризам или политички примитивизам завичајне болести човечанства“, као и да ниједно доба није невино од ових несрећа“. Штајнер нас онда снажно подстиче на тражења одговора на ову историјску чи-

њеницу. Није само у питању одговор већ и тражење стварног пута како да се савлада такав парадокс „да неко може увече да чита Гетеа, или слуша Баха, а да сутрадан иде на свој дневни посао чувара каквог концентрационог логера. То је питање везе, каже нам Штајнер, између менталних, психолошких навика високог бразовања и искушења нехуманости“. Изгледа као да увек прети опасност да се каква велика чамотиња или презасићена апстракција појави изнутра какве развијене цивилизације, припремајући тако пут за ослобођење варваризма? Ово питање варваризма, нехуманости, усред свег напретка, материјалног развоја, унапређење науке, појављује се као питање од централног значаја у овој доброј књизи. Јер, та нас чињеница збуњује пред питањем колико књижевност има значаја за васпитање човека, колико она има свог моралног значаја. Из ове студије лако закључујемо колико уметност или књижевност, као и култура, нема свог значаја ако се изводи као нешто посебно, само за себе, уколико није у простору или у јединству са религијом, а што је и исти случај са науком. Због тога кажемо да је ова књига заиста једна толико добра студија, јер нас доводи до овог питања, указује на њега и толико очигледно указује на неопходност усвајање РЕЧИ. До тог закључка долазимо после једне доста узнемирујуће анализе, али и потврде колико је уметност заиста стваралачки акт човека пун моралног смисла и радости живота.

Заиста ово је ретка књига која указује баш на то колико су највиша достигнућа савремене књижевности у исто време нешто што сведочи о новој свежини рада и развоја човековог ума, јер нам толико очигледно указује на неопходност усвајања РЕЧИ, како је тумачи и о њој сведочи, св. ап. Јован: у почетку беше РЕЧ и РЕЧ беше у БОГА и БОГ беше РЕЧ и ништа без ЊЕ није постало што је постало (Јев. 1. 1). Јер, пре свега, овде се признаје да је језик толико „јасан израз тајне човека“, као што је и у „свом идентитету и историјској присутности јединствено експлицитан“; јер, то је...

језик који спасава човека од детерминистичких закона, од неартикулираних израза, од ћутања које обухвата највећи део живих бића. Ако се ћутање поново поврати у једну румнирану цивили-

зацију, била би то двострука
ћутања, гласна и очајна са сећа-
њем на РЕЧ.

То је толико ванредан закључак,
непосредан, без оног отвореног јав-
ног позива, свештеника са пропове-
даонице својим ближњим, да се вра-
те Христу. Овде се и ради о једној
анализи наше ситуације, положаја
наше културе, израза са којима се
боримо да савладамо и то што живот
нужно увек носи као свој закон раз-
рања. Човек, пак, има, закључили би
из ове књиге право на слободу да
се томе супростави. На томе је акце-
нт — на овом праву на слободу,
ако желимо да живот одржимо у
развоју према оним његовим назна-
чењима хуманости и целине у којој
нема распада, јер је једна морална
целина, духовна Целина, јединство.
Ова књига је тај напор, напор ука-
зивања шта су последице неслободе,
духовног опадања, отуђења од РЕ-
ЧИ.

Први есеј ове збирке и почиње
констатацијом важности језика, ре-
чи, јер сви велики списи, сва вели-
ка дела литературе, на пример сва
ки детаљ Достојевског и његовог
романа „Браћа Карамазови“, и нису
ништа друго до најоштрија борба
духа против смрти, нада да се пре-
вазилази време снагом стварања.
Међутим, колико нас то стварање
хуманизира? Колико је у праву Ар-
нолд Матју, да је „култура хумани-
зирајућа снага“. То је изразио овај
познати верник у културу и умет-
ност; слично су веровали и многи
пре њега као и многи после. Али,
ми, данас, који долазимо после све-
га што се десило, после догађаја ко-
ји су следовали ове изјаве и ова ве-
ровања, сведочи смо „руинирања
људских вредности без преседана“.
Културне вредности коначно нису
се „показале као баријере против
тоталитаризма“.

О чему се овде ради, или шта је
то што је изашло на сцену истори-
је, са толико „политичке бестијал-
ности“ да смо збуњени питањем
културе? Штајнер се осврће на све
суровости прошлога рата. Не ради
ли се ту о вери научника, или оних
који верују у ту веру о науци као
спасавајућој религији, управо, да су
природне или математичке науке
једине којим треба да поклонимо
крајње интересовање, Штајнер се
обраћа ипак снази речи, уметности
речи, јер вели да нам ништа одлучу-
јућег природне науке нису дале ка-
да је у питању наше знање или вла-
дање људским могућностима. Писац

ових есеја коначно верује да има
далеко више извора сазнања у пита-
њима о човеку код Хомера, Шекспи-
ра или Достојевског, него у цело-
купној савременој неурологији или
статистикама. Ово нам Штајнер
подвлачи због искушења научника
да виде свој рад, своје визије, или
методе рада, у центру цивилизаци-
је, са уверењем да је „стари примат
поезије и метафизике прошлост“.
Али, Штајнер наглашава да су мно-
ги делови оваквог огледала или
слике ствари разбијени или замрља-
ни.“ Остаје, значи, могућности изла-
ска, ипак! Бројни су примери на које
нам Штајнер указује о потпуном
неуспеху нашег „хуманизма“, било
уметности, било науке, или културе
у целини. Штајнера то не збуњује,
коначно, усред све суровости о ко-
јима сам сведочи. Вредност овог
дела се и састоје у томе што он
верује у неку врсту реконструкци-
је; управо он нам отворено каже:
уметност читања, праве или исти-
ните књижевности, мора бити рекон-
струисана. У томе се и састоји зада-
так „књижевне критике да нас по-
могне да читамо као људска бића“
у својој целини“, тачно, са страхом
и радошћу. Упоређено са актом ства-
рања овај задатак критике је друго-
степен али он никада и није рачу-
нао на нешто више. Само, без њега,
без ове врсте књижевне критике,
стварање може прећи у ћутање“.
Јер, у великој савременој производ-
њи дела уметности ово се **ћутање**
појављује као један веома одгово-
ран знак. Морамо о овоме да пове-
демо рачуна. Књижевна критика
овде добија посебан значај. Крити-
чар мора да укаже на то, на сву
драму нашег времена, на личности
драме Бекета када излазе на позор-
ницу и не говоре ништа, мора да
нам каже чега је знак то ћутање.
Због тога, као никада раније, пое-
зија је данас у искушењу ћутања.
Ћутање је један велики знак нашег
времена, о тим гласовима, о симбо-
лизму тог ћутања у ствари и говори
ова књига. Штајнер, међутим, под-
влачи да пре критике долази ствара-
ње.

Улога књижевног критичара вео-
ма је одговорна. Јер само читање,
избор читања, читати добро, велики
је рескир, с обзиром да читањем
„излажемо промени, повреди, наш
идентитет, наше „само-поседовање“.
Штајнер види троструки значај
критике. Он сам указује на овај
њен „троструки смисао“. Богослов
примећује важност посебности сва-
ког од ова три значаја критике,

који чине једно јединство. У нашем резимеу према Штајнеру она гласе: прво, треба да укаже на истиниту уметност књижевности, треба да из опромног наслеђа прошлости извуче на светлост оно све што говори садашњици са посебном тачношћу и утпућивањем. Друго, треба да кроз утврђивање дијалога између прошлости и садашњости одржава отвореним линије контакта између различитих језика, инсистирајући на томе да књижевност не живи у изолацији, већ у многострукости језичких и националних сусрета, а што значи њена је вредност у јединству. Јер је шовинизам изазвао постош у политици, онда нема места ни у књижевности. Због чега критичар није човек који остаје у свом сопственом врту. Он мора да сиђе или приступи веома сложеним људским односима. Треће, у питању је морални значај једног књижевног дела, шта у том погледу даје а шта одузима, у питању је према томе његова непосредност, присутност, а што треба двојити од тога ако је у питању његова савременост. Јер једна велика поема, или роман, улази у нас, заузима своје важно место у нашој свести. Ова присутност је одлучујућа, због тога није у питању она техничка страна дела, његово стварно по облику, већ по његовој присутности.

Када Штајнер креће у ову своју анализу наше савремене ситуације, указујући на потребу сагледања истине, да критичар има задатак да буде од помоћи човеку у откривању тога шта треба да дозволи да уђе у његову свест, да буде присутно у њој, он је принуђен, као што видимо да се послужи једним „тројичним ставом“, који има своју „моралну целину“ која се само као целина и коначно може да појави као израз истине.

Штајнер нам не каже отворено, што и не може, шта је то што је одлучујуће за једног критичара па да укаже на једно дело као истину, као вредно, каже, читања, нешто што је велики ризик, јер читање мења нашу личност, али, ако пажљиво пратимо све што нам овај критичар каже кроз низ својих есеја у овој студији — та истина избија на свој начин из самог поретка Истине. То је веома болан процес рабања, али се коначно појављује као експлицитан у људском поднебљу дијалектике говора и ћутања, рада и повлачења, рата и мира, револуције и слободе.

Међу старим Грцима, или Јеврејима, а коначно у хришћанству, примат је увек даван „изговореној речи“, речи са којом се може да комуницира. У религијама далеког Истока, будизму или таоизму, највише или најчистије достигнуће контемплативног акта јесте то стање кроз које се учи да се „језик мора да оставља иза“. Знамо и за монашке редове у хришћанству у којима се практикује трансцендентирање језика према ћутању, као што знамо да постоје облици интелектуалне или чулне реалности који се не постављају на језику, већ на другим комуникативним енергијама као што је икона или музички знак. Међутим, то су повлачења пред акцију предност је на речи, ипак. Штајнер нас опомиње на апостоле речи „У почетку беше Реч...“ али са примедбом да нас у исто време апостол не увераваи шта је на крају. Међутим, сасвим несвесно, само следујући једну отворену логику, овај познати књижевни критичар, када је принуђен на питање Истине он је сагледа, такође, видели смо, у целини једног тројичног задатка критичара. То је један „тројични систем“ открића истине, њеног јединства као и сталног присуства у служби човека, тако да уколико се следује, у целини, тек смо онда на путу самог открића РЕЧИ, или истине. То је и пут којим иде и апостол када указује на РЕЧ, посебно како се открива у реалности сложених односа космичког простора, или историје; без које би нас, те саме РЕЧИ, како је то већ приметно Паскал у своје време, и који се овде цитира, сам космички простор „терорисао својим ћутањем“.

Исто тако у овој се студији наглашава колико је већ и сам класични свет, свет антике, свет Илијаде и Одисеја, веровао у могућност срећења света кроз владавину језика. Само, закључујемо, да је „класични свет“ то очекивао, то срећење историје кроз РЕЧ, али знамо да је отпочео, стварно, у том правцу тек кроз откивање РЕЧИ. Прогресивно онда срећење се развија кроз усвајање или неусвајање ове РЕЧИ, кроз борбу око ЊЕ

Овај истакнути књижевни критичар, аутор ових есеја, затим каже:

Књижевност, филозофија, теологија, закон, уметност историје, напори су да се у границе рационалних диспута окружи свма људског искуства, његова забележена прошлост, његови садашњи усло-

ви и будућа очекивања. Кодекс Јустинијанов, Сума Томе Аквинског, светске хронике и приручници средњовековне књижевности, Дантеова Божанска Комедија, покушаји су тоталног синтезирања. Ова дела су заиста узвицена сведочанства веровања да се целокупна истина и реалност — са изузетком једне мале, чудне маргине, или вишка, на врху — може сместити између зидова језика.

Ово веровање није више универзално. Поуздање у то опада после доба Милтона. Узрок и историја овог опадања баца оштру светлост на околности модерне литературе и језика.

То је у ствари историја велике револуције која настаје у 17. веку. Математика постаје све више „модерна“, аналитичка геометрија и теорија алгебарских функција“, развој Њутновог и Лајбницевог рачуна, учини су да математика постаје један нов језик, све више непреводљив на икоји други. У почетку је математика била у служби општег искуства, општи језик, али ни она то сада већ више није. Она све више заузима и друга подручја. На пример, највећи део подручја биологије је математика, такође.

Једно стање, толиког проширеног утицаја математике која се сада затвара у своје посебно подручје науке, овладавши најширим подручјима мисли и акције свих наука „Западне свести“ у исто време разбија ту свест, каже Штајнер, на „две културе, како то примећује С. П. Сноу“. До времена Гетеа или Хумболта могао се човек осећати „код куће“, у исто време, и на пољу хуманистичких као и математичких култура, али не више после њиховог времена; јер онај које је на једном од ових поља, слеп је за оно друго. „Кул „позитивног“ дакле почиње са својом инвазијом историје“. Ту су Ранке, О. Конт, Тејн. Тај култ делује на развој појма „историјских закона“. Јавља се онда Маркс и Шпенглер, који своје идеје заснивају на „тачним математичким наукама“. Језик више није пут преко којег се може доћи до истине. После Спинозе метафизика тако губи своју невиност. Долази онда и до питања, као код Витгенштајна, постоји ли веза између речи и чињенице, језика и реалности. Језик се ограничава, као употребљив, само на мала подручја, а остало, што је много веће подручје, јесте подручје за ћутање. Са Витгенштајном „излазимо

из језика, са погледом, не према мраку, већ светлости“, али једне чудне, неодређене, светлости, каже аутор ове ванредне анализе.

У сликарству исто тако, када је језик имао своју одговарајућу улогу израза, имала је и слика или култура, а сада, аналогно са стањем језика у новој ситуацији, имамо апстрактну уметност, нефигуративну уметност, као и у музици атоналну, и коначно, музику без звука, или са „бруталним звуком“. Ту више нема контроле, у сликарству распореда боја или линија, а у музици звука, док, на пример, језик Шекспира или Милтона припада оном ступњу „историје у којем су речи биле природно контролисане искуством живота“.

Нова ситуација је период историје у којем имамо, као што видимо, такво стање које Штајнер описује као „повлачење од речи“.

Није тешко запазити колико у овом ванредном излагању имамо коинциденцију развоја „секуларизованог“ друштва које почиње са Енглеском револуцијом у 17. веку, и колико се појачава са Веком просвећености, у 18, чији је највиши израз опет Француска револуција. Секуларизација, као што знамо значи, „повлачење“ човека из поднебља или простора Цркве, његово тражење слободе изван њеног подручја, а што значи и повлачење од РЕЧИ, као појма према самом ап. Јовану. Ово условљује, као што то тако јасно видимо, и повлачење од самог језика, од речи, настаје дисконтонитет, између оног подручја, као колевке, у којој смо рођени, и нашег лутања изван ње за неком бољом средином. Примећујемо да смо принуђени у она иста лутања на која и дохришћански човек, у отуђења лутања која се нужно морају да заврше ћутањем, као јединим могућим средством умирења пред тајном живота, или личности човека. Стање без Откривења. Нешто што из ове књиге даље видимо да се не може да одржи, јер је човеку нужна ипак „реч“, односно РЕЧ. Слика или музика су само помоћ у изражавању, али не могу да замене само реч, као и наука, односно математика. Јер са поља уметности, са подручја поезије, чујемо гласове да нас само „снага речи може да обликује“, да речи ту снагу и имају. Коначно РЕЧ. Због чега?

Истина је да је улога песника у нашем друштву, каже Штајнер, и у животу речи, веома умањена. Највећи број наука је потпуно изван његовог дохвата. На та подручја он

може веома мало да пренесе идеала свог хуманизма. Да ли то опет значи да морамо предати оним „Неписаним језицима или жаргону, или псевдо-науци, основа подручја историјског, моралног и социјалног истраживања у којима **реч још треба да буде господар?**“ Има оних, каже нам даље Штајнер, који гаје мале наде. Роберт Опенхајмер, на пример, указује, такође, као научник, да као што постоји расцеп између природних наука и хуманистичких, тако исто постоји расцеп и између самих природних наука. Физичар и математичар такође се све више не разумеју, расцеп између њихових поља разумевања све је дубљи. Биолог и астроном посматрају један другом поље рада преко „једне велике празнине ћутања“. Експерти на разним пољима науке, једном речју, све се мање разумеју. То је „ново мрачно доба“. Због тога се јавља нужно потреба за „писменошћу“ која мора обновити свој ауторитет против таквог једног чудног језика или жаргона **без речи или писма**. Ту су и препоставке или веровање да наилази ново доба у којем се људи неће више речима ни споразумевати, то неће више „бити писмено комуницирање у смислу како ми то већ разумејемо три хиљаде година“. Штајнер нас ипак опомиње на дохришћанско време када се знало за „изчезавање тужином“ или ћутањем: да цивилизација на коју Аполон више не гледа неће дуго издржати“. Из свега што нам Штајнер даље каже следује **нужан повратак РЕЧИ**, језику тој тајни човека, томе што припада само човеку. Јер ако се то напусти, језик, та једина одлика човека, човек то престаје да буде, човек, постаје животиња, и те нам примере Штајнер наводи. То су примери секуларизације света. Одвајање од Речи, а затим од речи, језика. То су врло драстични примери.

Једном речју Штајнер ванредно запажа колико је овај наш положај у ствари „борба око речи“, али и борба око РЕЧИ, риванство, онда, и са Богом. Овде долазе до израза песници. **Откуда нам будеће време?** Сваки језик га има. То је знак савлађивања смртности, тако да из врата смрти, у ствари, човек излива живи ток речи. Али, песници најбоље знају када морају да стану, када не могу да иду даље, када језик издаје, али и када доживљавамо у искуству сигурност Божијег смисла који превазилази и обавија наш. То је РЕЧ. Оно што лежи иза човечије речи, каже нам аутор ових разма-

трања, јесте Божији говор, или „где реч песника престаје, једна велика светлост почиње“. Прво долази пораз, пораз да се дође до израза, следују даља запажања, а онда, сваки хришћанин додао би овде, појављује се **нужност Откривења**, а што значи, даље, да следује борба око Откривења, око РЕЧИ. Јер се одмах та РЕЧ не усваја. Свако осећа, примећује такође Штајнер, колико „речи постају све мање адекватне пред задатком преношења непосредног откривења“, непосредног опажања, сазнања. Музика се онда појављује као потреба, као јаче средство човековог изражавања. Саспштења света што речима не можемо да изразимо. Исто тако и „пластичне уметности“ постају у поднебљу истог напора, као и музика, да се приђе ближе „чистој стваралачкој енергији“. У истом смислу прослављају и песници онагу или енергију речи.

Међутим, овде се примећује, такође, колико се у модерној цивилизацији све више осећа „исцрпљеност вербалних извора“. Штајнер нам говори о томе колико заиста осећамо „брутализацију и девалвацију речи у савременој масовној култури“. Гаји се нада да се кроз музику може повратити нешто од „унупрашњег покрета и темперамента индивидуалног бића“, или у нашим „друштвима нешто и од изгубљених визија“. Тако да у овој ситуацији, ми закључујемо, из свега овога што нам Штајнер ванредно открива, да због самог отуђења од РЕЧИ, песници, на пример, у овој борби око речи, за израз, исцрпљују се у напору да трансцендирају положај човека, у тој немоћи, одлазе или су приморани на ћутање, али не на „ћутање у светлости“, већ на „ћутање у ноћи“. Али, исти случај имамо и са музичарима, односно, композиторима. Они такође у свом напору, у напору за изразом, да превазиђу човекову опраниченост, средства израза, одлазе такође у ћутање. Сетимо се композитора Кеица, његових „композиција“ ћутања.

Несумњиво — из свега овога лако закључујемо колико се човек бори да изрази оно што постоји, коначно, и појам о самом Богу, али колико је опет човек за то немоћан, и колико му је онда било потребно **ОТКРИВЕЊЕ!**

Када нам Штајнер каже колико ми живимо данас у једном посебном напору сазнања вредности ћутања — у епистемологији Витгенштајна, у естетици Веберна и Кеица, у поезији Бекета, што је и најоргиналнији и најкарактеристичнији знак модерног

духа — онда у исто време осећамо колико је поново потребно да разумемо вредност самог Откривења, односно РЕЧИ, како су нам је описали, речима, свести апостоли. Они су то учинили са ванредном прецизношћу речи, као и све што је записано у Светом писму. Штајнер примећује жалбу писаца и научника да се данас толико многи пише, толико много употребљавају речи, толико смо претрпани са њима, да је то инфлација речи које све више губе значаја. На све то онда ћутање се показује као алтернатива. Штајнер нас баш и опомиње да све оно што је речено код Хомера, у Светом Писму под инспирацијом РЕЧИ, или Христом, као код Шекспира, потврђују и њихово постојање, јер се сумња да ли су баш ови највиши мајстори речи икад и постојали. Постојали су јер постоји реалност њихових речи. Ако се сумња да ли је Хомер писао Илијаду, не може се сумњати да није писао Одисеју, због њеног очитог унутрашњег јединства, коју онда пише према Илијади која је израз енергије самог усменог језика народа. Основа речи самог Светог писма јесте енергија или вера у РЕЧ, а из тог поднебља онда долази нам и Шекспир, највећи мајстор језика свих времена, који никада неће бити у том погледу ни превазиђен, напомиње Штајнер. Откуда та величина у Шекспирову, Слушао је свуда око себе суштину сваке речи у тоталитету њених горњих и доњих тонова, веза и одјека, јер је за Шекспира „свака поједина реч била нуклеус опкољен пољем целине енергије“; отула снага његове речи.

Човек је тако био у сталном напору да дође што ближе до „чисте стваралачке енергије“, пре Речи, Откривења, стварао је све што је могао сам. Користио је језик колико је највише могао. Из онога што читамо у овим есејима закључујемо да у том погледу није постигао оно што би га задовољило, поред све лепоте језика Илијаде и Одисеје. Повлачио се у ћутања. Када смо пак добили РЕЧ, када нам је саопштена, напредак је учињен и ствара се у оном смислу у којем је и Шекспир то постигао на пољу језика. Али можемо да разумемо Штајнера када поставља питање колико све „што се као најбоље мислило или што је као најбоље речено“ има снаге да „хуманизира свет“ без основе која је РЕЧ. Видимо из ове анализе да без РЕЧИ те снаге нема! Јер литература или све то што се „као најбоље мислило или каже“ без ослоња на РЕЧ, зак-

ључујемо из ове студије, не само да нас не хуманизира, већ нас чини све мање слободним, лишавајући нас оног што је основно у слободи личности — права на лични, приватни, живот, живот достојанства. Јавили су се нови облици ропства, на помоћу су још и нови.

Једном речју сви покушаји да се изађе из структуре језика завршавају се са покушајима на другим пољима људских перцепција — у уметности, музици, или, у најскоријем времену, у математици без успеха. Без РЕЧИ, свуда видимо да се у напору рада, мора да пређе у ћутање. Остаје опет „узвик, крик...“ за РЕЧЈУ. Штајнер се задржава у оквиру ове проблематике и на приказу Шенбергове опере „Мојсеј и Арон“. Напор овог композитора за новијим успелијим изразима, Штајнер упоређује да одговара напору Мојсеја да дође до речи, до које није дошао, како би изразио име оног који се не може изразити, РЕЧ о њему, који остаје неизрецив. У овој драми Мојсеја и његовог брата, Шенберг покушава, како примећује Штајнер, да увек у оним драматичним моментима када људски глас издаје, када се повлачи у очајање ћутања да тада музика предузме улогу речи; Међутим, примећује Штајнер, трагични карактер ове опере се састоји у томе што Мојсеј не долази до израза за своју визију Бога и заједницу са њим. Мојсеја не задовољава ни елокветност речи његовог брата Арона. Шта више Мојсеј осећа како „елокветност његовог брата“ још више издаје или разара све то што се схвата али не може да изрази. Јер Мојсијево схватање Бога је далеко дубље, аутентичније, али је ипак суштински неодређено и не може се са том „сликом“ да комуницира у поднебљу заједнице, целине. Али, трагично је за Мојсеја што види да се ипак без Арона, његове елокветности, Божији план не може извршити, само у исто време Мојсеј осећа колико је помоћ Аронове елокветности недовољна, штавише колико спутава, изокреће, то што је право, или истина. Јер гласови траже нешто што се може видети, а Бог је невидљив, нешто што се не може као слика видети. Опитати у акту богослужења. „Мојсеј сумња! Колико је Арон у праву? РЕЧ, та РЕЧ, јесте то што ми недостаје, узвикује Мојсиј, и пада“. Мојсеј одлази у ћутање. Ову драму, примећује Штајнер, прати ванредна стваралачка музика, „најузбудљивија музика компоновања у двадесетом веку“. То

је музика која тражи један нов пут тражења речи, или РЕЧИ, она сведочи о томе. Сведочи о томе, слично као што се у сликарству одбија барок, реагује се на њега. Потврђујући да нема више живота. Исто и у музици. Православни богослов примећује да се ти облици који се одбијају, на које се реагује, у ствари се развијају тек после трагичне деобе Цркве, на оном Њеном подручју које се делимично отуђује од истине њеног Тројичног суштинског догмата истине, или исповедања ове догме према васељенским саборима Цркве.

Из онога што даље читамо у овим есејима све је очигледније колико се модерна или савремена мисао, која је у своје време дошла до речи за којом је голико осећао потребу Мојсеј, али која се увек усваја, јер се и одбија, колико се баш савремена човекова мисао поново бори око ове РЕЧИ Гласови Маркса, Фројда и Ајнштајна су гласови ове борбе у науци, у музици, као што видимо Шенберга. Ту је и Кафка, Витгенштајн; и све натраг ка Спинози Јер је историја један огроман сценарио на којем се води борба да човек постане човек; збуњујемо се, с обзиром да сагледамо сав парадокс како се модеран варваризам, на извештај интиман, можда нужан начин, раба из саме суштине хуманистичке цивилизације. Ту је и национализам смртоносан отров нашег доба, који је довео Европу до ивице пропасти. Истој пропасти национализам тера и нове државе Азије и Африке. Маркс је био наиван, каже Штајнер, јер је веровао да ће „класна свест“ или беда превазићи или уздићи човека изнад национализма. То се није десило. Патриотизам је спасао Русију 1941. год. од инвазије Немаца, а не идеал социјализма. Тако да је мали број оних, каже Штајнер даље, који „желе да остану на хладноћи, изван светилишта национализма“. Стално смо под контролом свега онога што је урађено кроз напор одржавања присутним у светском друштву објављене РЕЧИ, из свега што нам говори аутор ове студије, исто тако и када је национализам у питању. С једне стране појављује се национализам „разоран отров“, а с друге, опет, као природна нужност са својим даром. Најбоље онда разумемо однос РЕЧИ и национализма, заиста, ако узмемо у разматрање баш наш национализам.

Исто тако и целу нашу интелектуалну историју, или развој целокуп-

ног нашег модерног, „секуларизованог“ друштва, сасвим добро можемо да размотримо у оквиру ове проблематике коју Штајнер обухвата у својим есејима.

На пример, посебно када нам скреће пажњу на Леви-Штраусов поглед колико су „сви културни феномени“ једног друштва ништа друго до сам језик тога друштва, односно „колико структура људске мисли и сложен тоталитет социјалних односа може најбоље да се студира кроз усвајање методологије и открића модерне лингвистике“. Јер, према Леви-Штраусу „сваки елеменат социјалног и психолошког живота има свог смисла само у односу према систему који је иза тог живота“. Ако нам недостаје знање тог система, каже Леви-Штраус, посебни знаци, ма колико били графички добро изражени, остаће за нас нејасни. Јер ако постоји закон у свету физичких наука онда мора да постоји и закон менталних процеса и језика. Колико опет ова сувише „научна наглашеност“ језика, његова математичка структура, делује на једно радикално коначно неповерење према језику? Јер у том случају, када ставимо традиционални начин говора према чистој синтакси, језик више није преобладајући или потпуно задовољавајући медијум. Умањује се тада значај обичног говора, уколико универсализујемо структуралну лингвистику. Заустављамо се онда у том нашем развоју да идемо иза речи ка једној „више обилнијој, инвентивнијој, универзалној синтакси“. Уколико овде можемо да приметимо нејасноће, на које се жали сам Штајнер, када је у питању цео рад или поглед Леви-Штрауса, унеколико заиста можемо да се помогнемо, или чак и сасвим довољно, разматрањем развоја наше културе, система који је иза ње, као и језика, појмова, обичног говора, кроз који смо изражавали систем који нас је обухватио и онда и развој наших појмова и даље самих речи и њиховог смисла, њиховог тоталитета, веза и одјека, као израза енергије у коју се вкрвало као у појам добра, односно Бога, и онда у оквиру тог појма у читав сплет других речи кроз које изражавамо слику света која нас задовољава. приметио би српски православни богослов. Нешто што даље чистом синтаксом, односно математиком, или којом другом научном формулом, не можемо да изразимо или до те слике дођемо. Јер неуспех да до ње дођемо јесте садржај ове студије. То је закључак аналитичког

као и емпиријског истраживања које се овде констатује. Утолико онда видимо сву научну оправданост опет „тог система“ кроз који смо се развијали вековима. У центру тог система, знамо, налази се ауторитет РЕЧИ, како је већ описује апостол св. Јован. Она није ни сувише наглашена, прецизирана као научна формула, или каква математичка једначина, али није ни остављена сувише неодређена да се збуњујемо њеном нејасноћом краја. У том погледу опет она је јасна као појам, односно шта садржи у себи као КРАЈ за који знамо у исто време да је и ПОЧЕТАК.

Истина, ова РЕЧ како се проповеда од апостала, и како је записана, не усваја се аутоматизовано, већ у слободи, а што значи и кроз одбијање, кроз ривалство, тако да често као да губи свој ауторитет. Губи, изгледа унеколико свој ауторитет од времена све јачег развоја штампарства, када се заједно са многим другим аспектима живота кодификације, једнострано, само као језик — само за око, за око које само чита. „Тако као да штампарство, графичка утност, „хипнотизира и развија западну свест“. Данас, пак, дешава се нешто што можемо да очекујемо као исправку те једностраности која нам је донела и своје зле последице. О томе размишља и пише, као што је то већ познато, Маршал Мак Лухан, са констатованем да ми данас улазимо у „електронско доба као што су људи у доба краљице Елизабете улази у своје типографско и механичко доба...“ Збуњени смо сада као и они. Расцеп између уха и ока у почетку тог типографског или механичког доба, Гутсџерберлове галаксије, данас преко електронике ми можемо да савладамо. Јер се све више наглашава значај поново тог усменог, оралног, проповеди или говора. То је једно ново доба, доба нових „виталистичко просторно-временских појмова Ајнштајнове физике и теорије електро магнетског поља“. Тако да је физика сада више аудитиван домен у којем се „друго-литерарно друштво тешко сналази“, а што указује да су „примитивна друштва“, која више негују „орално“ преношење речи, овом новом аудитивном подручју физике“ сада ближа. Међутим, у овој новој „аудо-визуелној епохи прети нам опасност да престанемо да читамо.

Штајнер изражава у својој критички, у вези погледа и Леви-Штрауса, као и Мак Лухана, сумњу да и

ови њихови погледи, са противуречностима које носе у себи, не постану „изненадни нови митови“, да пређу у материјализацију као митови у свој екстрем. Али, у нашем одбијању да то не постану, у том сусрету са овим погледима сигурни смо у „нову светлост која нам долази из тог процеса каже Штајнер; јер се ради о сукобу једностраности, али и о изношењу на светлост дана све оно што је било потиснуто. Ради се о крајностима, на које нам тако указује Штајнер, о дијалектици односа тих крајности. На пример, колико се у марксизму не види крајњи циљ; шта је то што је његов одређен циљ остварења, и поред свет свог ослонца на законитост развоја, на уздизање научних принципа, математике, статистике. У марксизму се тај крајњи циљ не може да спазе или на њега укаже, и то је његова слаба тачка, као што је слаба тачка исламу, насупрот овој неједног или другог става. Често наише јасно наглашено како рај изгледа.

У сваком случају оно што нам Штајнер поручује јесте — здравље језика је од суштинског значаја да се очува једно живо друштво. Место пак у којем се језик најистинитије чува и развија јесте књижевност. Коначно историја је моћнија од оних који би хтели да повреде њене законе. Ово нам Штајнер напомиње кроз своје есеје о односу између тоталитаристичких лажи и напора писца да буде доследан својим истинама. Што опет значи о потреби нашег рада да имамо такво поднебље у којем свако може или има право да слуша „суштину сваке речи у њеном тоталитету горњих и доњих тонова, веза и одјека“, јер је свака реч само нуклеус откољен пољем целине енергије“. како то већ Штајнер примећује за Шекспира да је чинио или то знао — нешто из чега и извире његова величина.

У овој збирци есеја налазимо драгоцен материјал који нам сведочи о нашем времену или о најинтимнијим проблемима са којима смо суочени и које морамо да решавамо. У сваком случају видимо да је то борба око РЕЧИ, и опет најбољет тражења или најуспелијет приступа РЕЧИ; последњи есеји ове књиге односе се на то поднебље. То је подручје Православне цркве и „гласа Пастернака“ у том простору, који, приметио би православни читалац ове студије, није у положају Мојсеја, Пастерник то потврђује

до сасвим одређено зна за РЕЧ која му је потребна и указује на ЊУ.

Видели смо да Штајнер верује у „уметност читања“ верује у „праву или истиниту књижевност“, верује у реконструкцију критике, да нам може да помогне да књижевност читамо са „страхом и радошћу“ у оквиру једне критике тројичног система; откриће истине, потреба за јединством у многострукости језичних сусрета, као и о сталној присутности уред овог сусрета моралног фактора, а што је управо сама по себи књижевност. У овом тројичном систему истине, јединства, и моралног поретка, истина се или јединство или морални поредак и открива кроз само постојање живота иза којег је енергија, верује у то Штајнер, РЕЧИ. Он такође православно верује да треба нешто учинити да се то прими. Рекли бисмо — то јесте Благодат, али и Њу треба заслужити. У питању је онда рад. То на шта Штајнер управља пажњу био би рад или одговорност књижевне критике. Према томе, свесно или несвесно, Штајнер потврђује да вера без „добрих дела“ не значи ништа, а под добрим делима разумемо што је ортодоксно, рад, напор рада. То се слаже са оним другим великим песником који каже да ради само „да би конструисао нешто чему би се радовао. Кроз тај рад се постиже искреност, каже, напорна, али је искрена. Велики песници веле да је „то је вера у нешто што је изнад нас“. Знамо да у поезији може да буде и издаје, преваре, али такву једну поезију прати напор кратике, филозофије, аналитички и емпиријски, онда, ако се у оквиру ње потврђује тај песнички занос, тихо и мирно, у развоју конструисања нечег „чему би се радовали“, истинитост те „конструкције“ потврђује се кроз откриће РЕЧИ која је тећ ту, присутна, и која се показује, јер је условљавају чињенице живота да се покаже само здравље живота. Штајнер нам даје ванредно анализе највиших достигнућа напора баш бsrбе око речи. Истина, као појединачни напори они су изван РЕЧИ, али у целини сам тај напор конструисања, напор Шекспира, или Достојевског, или Кафке, у целини јесте једна „конструкција“ која указује на РЕЧ. Ова збирка есеја такође, јесте таква једна конструкција, баш то: да се иза свега, иза свих наших речи, свег нашег лутања, налази енергија РЕЧИ, та о којој нам говори ап. св. Јован и којег цитира и Штајнер. Емпиријски као и аналитички

видимо онда како се кроз ову студију, или збирку есеја, открива, истовремено, и истина књижевности као и њено јединство у мноштву језичних националности и сусрета, као и да иза свега или у оквиру свега јесте и морални значај, морални поредак свега, енергије која је иза као појам добра, јер Штајнер верује у вредност језика, у вредност речи.

Овом својом студијом, критикама које је објављивао поводом појаве каквог дела или о годишњицама значајних књижевних појава, Штајнер нам на првом месту потврђује, без намере, или отвореног ангажовања око тога, колико напушта јући РЕЧ или Откривење, нужно одлазимо у источњачке медитације ћутања или изчезнућа, односно не светлости сазнања већ мраку изчезнућа. Исто тако, дошли смо до своје технологије кроз РЕЧ, кроз развој преко Ње, сада уколико се отуђујемо од РЕЧИ у исто време баш самом том технологијом разбијамо јединство своје свести. У тој разбијености, без јединства, принуђени смо да се аутоматизирамо, да бисмо се одржали, а што значи и одлазак у мрак технологије у којој се по природи ствари овог отуђења рађају тоталитаристичке лажи које врше свој притисак на сам језик, на његову даљу дезинтеграцију или дисконтинуитет са енергијом одакле нам је и дошао.

У свим примерима стваралачке књижевности на које нам Штајнер указује видимо или закључујемо колико су примери добра и зла на свој начин апсолутности, онда и саме тоталитаристичке лажи као изрази подручја зла. Оне се појачавају, умножавају, можемо то да пратимо кроз све примере који се овде наводе, од времена све већег или слабијег утицаја РЕЧИ. Она кроз векове има и своје успоне и на изглед падове, јаче или слабије утицаје. У неким периодима то се јаче осећа. На пример, од времена све јачег замаха секуларизације државе, а што значи од Милтона, како примећује сам Штајнер, када се све мање верује у језик, и када се све више траже нови знаци за комуникацију мисли и човековог развоја, ово је још очигледније. Било је то после Енглеске револуције у другој половини 17. века. Следују онда и друге са све јачим замахом секуларизације, али и са све мањим поверењем у језик. На то неповерење се жали Штајнер и тражи реконструкцију.

На једном месту у овој студији налазимо и на разматрање симбола Јаковљевог хрвања са Богом, а што је и чокеков напор борбе за индивидуалношћу, за слободом. Једна слобода која се испуњава у томе што се сагледа коначно то што треба да се усвоји.

Савремена стваралачка књижевност, када је и најборбенија у свом ривалству са Богом, као у случају Кафке, или код јунака романа Достоевског, открива баш то шта треба да се усвоји у скромности признања наше ограничености. Уколико је то признање ту, онда је већи мир развоја и у миру усвајања тога што нам је дато Откривањем. Стваралаштво ове књижевности на коју нам указује Штајнер и јесте велико у том погледу што нам то показује, што нам то открива, без сопствене муке духа. У том смислу онда уметност и јессте лаган ход конструисања нечег што нас лагано води томе чему се радујемо, јер је и сам живот дат као радост и поздрављен као такав у „длуноћи времена“, „длуноћа“ која се изражава на првом месту у „објављивању РЕЧИ“.

Ова се РЕЧ видимо појављује кроз највише изразе социјалне историје човечанства и као њена унутрашња историја као и спољна, али и као заиста интеграција и једне и друге — она је МИР развоја. То је искуство, на то нас искуство упућује ова студија, јер нас упућује на највише изразе човековог напора да реконструиса свој унутрашњи живот са историјом у којој се нашао, пуној несавршености. Емпиријски карактер онда овог сагледања нашег стања и положаја огледа се у томе што се следује нужно једна логика притиска да се усвоји нешто што се покушава да одбаци.

Када нам најистакнутији историчари саопштавају, кроз најпажљивију студију историје, колико се као природно увек јавља кроз живот, од почетка од када га можемо да пратимо, потреба за слободом, они нам тада кажу колико нас сама студија историје упућује на „ојачавање вере да живот, слобода, и срећа конституишу право које припала по рођењу сваком човеку и свакој жени и да влада сваког народа безуморно мора чинити сталан напор у обезбеђењу овог права да се сачува“. Ова збирка есеја је прилог овој и оваквој студији, студији слободе и услова за њен развој. Откривамо колико је онда потребно да се сагледа, од сваке владе сваког на-

рода, безуморно чување и права на РЕЧ. Без Ње, Штајнер нам наводи примере, сазнајемо колико нам прети изчезнуће ћутањем, претходно мучени тоталитаристичким лажима. Јер, овај исти историчар који опомиње владе или политичаре на њихове дужности у односу на права човека која има према самом рођењу, опомиње у исто време научнике, историчаре, да у центру свог истраживачког научног рада увек на првом месту морају да имају онај општи или обични живот народа, њихове обичаје, веровања, брите и снове. Примери стваралачке књижевности које нам је Штајнер навео указују баш на то — шта је централно у животу, општем или обичном животу човека, од чега зависи његов развој, рад или срећа.

Овакво једно залагање историчара који иначе није много расположен за догматске ставове када је у питању ово чување „човекових права према рођењу“ ипак није у противуречности са оним ставом из оног познатог разговора из Велсове приче — да нам је нужно једно вјерују, једно основно тврђење, изражено модерним језиком, које би било иза свег нашег истраживачког рада и свих наших напора. Јер, то вјерују баш и мора да обухвата напор чувања свега тога што човеку припада по рођењу. То је најбоље осетио сам св. цар Константин када се старао око тог Вјерују. Знамо, да тек од тог времена онажно се иде напред, са вером у РЕЧ. Доводимо све у питање уколико доводимо то Вјерују у питање. Есеји Жор Штајнера нам то показују. Јер, Вјерују које од времена св. цара Константина, коначно, сасвим сигурно постале то „основно тврђење“, које је ИЗА нашег рада и организовања, тако је дато да се ту нити иде у оне крајности научне прецизности кроз коју се губи могућност сагледања КРАЈЊЕГ циља свега, а нити оставља она широк неопређености, празан простор, који мора да се прекрива ћутањем. Из Штајнерове књиге видимо колико се и у једном и другом случају одлази у мрак ћутања.

Међутим, из ове књиге видимо и то колико се Вјерују, које се конституише на основу Св. писма и Св. предања, на речима светих апостола, као и св. Јована, појављује баш толико модерно, као и увек, јер не садржи те крајности, већ ону лепу РЕЧИ која нам је постала све или то ИЗА нашег рада уколико он треба да садржи све то што нам припада по праву РОБЕЊА, због че-

га је РЕЧ и РОБЕНА или стоји у ПОЧЕТКУ.

Из примера стваралачке књижевности и уметности уопште ове студије видимо такође и то шта се све развија, у интелектуалном струјањима човекове историје, после повреде Вјерују, формулисаној у саборном карактеру Цркве, у IV. веку, на шта се мора да реагује, да одбија, јер се показује да није довољно за израз који је као реч човеку потребна у напору свог усавршавања и потребе за њим. Јер та повреда знамо из историје Цркве

била је дело „човековог рационализма“, а његови даљи интелектуални изрази показали су се таквим да се коначно морају да реформишу, делимично одбаце, реконструишу.

У целом вом процесу онда видимо колико систем догматике Православне цркве стоји као систем који је ИЗА, као систем који је основ сигурности даљег нашег рада, јер оно што сама логика живота поправља поправља то према систему логике који баш чува Православна црква.